

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Інстытут гісторыі

БЕЛАРУСЬ ПРАЗ ПРЫЗМУ РЭГІЯНАЛЬнай
ГІСТОРЫІ

БЯРОЗА І БЯРОЗАЎСКІ РЭГІЁН

Мінск
«Беларуская навука»
2014

УДК
ББК
Б

Укладальнікі:

А. А. Скеп'ян, *адк. рэдактар* (Інстытут гісторыі НАН Беларусі)
А. Б. Доўнар (Інстытут гісторыі НАН Беларусі)

Рэдакцыйная калегія:

А. А. Каваленя, *старшыня*; В. В. Даніловіч; В. Л. Лакіза; А. А. Скеп'ян,
адк. рэдактар; В. Ф. Голубеў; А. Б. Доўнар; В. М. Ляўко

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук Г. Я. Галенчанка,
доктар гістарычных навук Ю. М. Бохан

Зборнік падрыхтаваны ў межах выканання падпраграмы 1 «Гісторыя, духоўная і матэрыяльная культура беларускага народа», у рамках дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2011–2015 гг. «Гуманітарныя навукі як фактар развіцця беларускага грамадства і дзяржаўнай ідэалогіі (ДПНД «Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава»). Навуковы кіраўнік праграмы – доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя

Б **Беларусь праз прызму мікрагісторыі: Бяроза і Бярозаўскі рэгіён:** зб. навук. арт. /; уклад. : А. А. Скеп'ян, А. Б. Доўнар, рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – 000 с. : іл.

ISBN 978-985-08-1785-3

Зборнік прысвечаны розным аспектам гістарычнага развіцця Бярозаўшчыны, самой Бярозы і яе ваколіц. Асноўная ўвага надаецца найбольш вядомай фундацыі К. Л. Сапегі бярозаўскаму кляштару картузаў, яго гісторыі і лёсу. Зборнік змяшчае артыкулы беларускіх і замежных даследчыкаў.

Адрасаваны прафесійным гісторыкам, выкладчыкам і ўсім тым, хто цікавіцца рэгіянальнай гісторыяй Беларусі.

УДК
ББК

ISBN 978-985-08-1737-2

© Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2014
© Афармленне. РУП «Выдавецкі дом
«Беларуская навука», 2014

ПЕРАЛІК СКАРАЧЭННЯЎ

Архівы і архіўныя фонды, музеі і музейныя фонды

- ААНД – Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі Інстытута гісторыі НАН Беларусі.
ГАГО – Государственный архив Гродненской области.
ДАБВ Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (Государственный архив (ТАБО) – Брестской области).
НАРБ – Национальный архив Республики Беларусь (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь).
НГАБ – Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Национальный исторический архив Беларуси).
НГАБ у Гродна (НИАБ в Гродно) – Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродна (Национальный исторический архив в Гродно).
ИИ НАНБ – Институт истории НАН Беларуси.
РГАДА – Российский государственный архив древних актов, г. Москва.
РГИА – Российский государственный исторический архив, г. С.-Петербург.
ЦАМО РФ – Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации.
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych (Галоўны архіў старажытных актаў, г. Варшава).
AR – Archiwum Radziwiłłów (Архіў Радзівілаў).
B. Czar. – Biblioteka Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie (Бібліятэка Чартарыйскіх пры Нацыянальным музеі ў Кракаве).
BL – British Library (London) (Брытанская бібліятэка, г. Лондан).
BN – Biblioteka Narodowa (Нацыянальная бібліятэка, г. Варшава).
BK PAN – Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (Курніцкая бібліятэка Польскай акадэміі навук).
BN PAN i PAU w Krakowie – Biblioteka naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej. Akademii Nauk w Krakowie (Навуковая бібліятэка Польскай акадэміі ведаў і Польскай акадэміі навук ў Кракаве).

- APBKr – Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie (Архіў правінцыі а. бернардынаў у Кракаве)
- LVIA – Lietuvos Vastybes Istorijos Archyvas (Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы).
- LMAB RS – Lietuvos mokslų akademijos biblioteka Raŋkraščių skūrius (адзел рукапісаў Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы).
- VUB RS – Vilniaus universiteto biblioteka Raŋkraščių skūrius (адзел рукапісаў бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта).

Публікацыі крыніц

АВАК – Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов : в 39 т. Вильно, 1865–1915.

Часопісы і энцыклапедыі

ЭГБ – Энцыклапедыя гісторыі Беларусі.

PSB – Polski słownik Biograficzny.

PEK – Podręczna Encyklopedia Kościelna.

АД УКЛАДАЛЬНІКАЎ

Рэгіянальная гісторыя Беларусі апошнім часам стала адным з найбольш папулярных накірункаў айчынай гістарычнай навукі. Цікавасць да гісторыі сваёй «малой айчыны» не толькі дапамагае ў выхаванні моладзі, але і значна спрыяе прафесійным навукоўцам у захаванні гісторыка-культурнай спадчыны, гістарычнай памяці. Супрацоўніцтва прафесійных гісторыкаў, этнографістаў, лінгвістаў, мастацтвазнаўцаў стварае той неабходны тэарэтычны падмурак, які спрыяе ўдасканаленню ведаў пра гарады, мястэчкі і вёскі Беларусі, знакамітых ураджэнцаў кожнага рэгіёна, якія з'яўляюцца гонарам для сваіх землякоў. Без дапамогі мясцовых энтузіястаў, краязнаўцаў, настаўнікаў школ амаль немагчыма вывучыць усе помнікі, традыцыі ў кожнай мясцовасці, якія і ствараюць мясцовы каларыт, твар кожнага рэгіёна.

Звычайна жыхароў кожнага населенага пункта цікавіць, наколькі старажытнае яго паселішча, што было на гэтым месцы раней, якую дату можна лічыць годам заснавання. На гэтыя пытанні спрабуюць адказаць у сваіх артыкулах А. Калечыц, В. Князева і С. Рыбчонак. Трэба адзначыць, што звесткі, сабраныя і прааналізаваныя прафесійнымі гісторыкамі, супадаюць з агульнапрынятымі датамі.

Гісторыя Бярозы неадрыўна звязана з асобай падканцлера ВКЛ Казіміра Льва Сапегі. Менавіта яго набожнасць спрыяла актыўнай фундатарскай дзейнасці ў сапегінскіх уладаннях. Жаданне К. Л. Сапегі фундаваць на землях ВКЛ кляштар ордэна картузаў (картузіянцаў) (менавіта так мы і будзем яго называць у нашым зборніку, арыентуючыся на арыгінальную лацінскую назву Ordo Cartusiensis), стала адной з асноўных вех у развіцці Бярозы і яе ваколіц. Менавіта таму Казіміру Льву Сапегу і кляштару картузіянцаў прысвечаны цэлы блок артыкулаў. Кляштар і яго архітэктурную, археалагічную спадчыну разгледзілі

ў сваіх артыкулах беларускія і польскія даследчыкі А. Дзярновіч, М. Волкаў, Д. Пірамідовіч. З-пад пяра апошняй выйшла грунтоўная манаграфія, прысвечаная фундацыям падканцлера ВКЛ, у тым ліку і бярозаўскаму кляштару. У сваім артыкуле Д. Пірамідовіч закранула пытанне стварэння архітэктурнага комплексу кляштара. Г. Паўлоўская прааналізавала кляштарныя хронікі, якія былі створаны манахамі ў бярозаўскім кляштары. У іх можна знайсці звесткі не толькі пра ўнутранае жыццё кляштара, але і падзеі, якія разгортваліся ў грамадска-палітычным жыцці краіны і ваколіцах Бярозы.

Мастацкай і архітэктурнай спадчыне кляштара прысвечаны артыкулы Л. Зорынай, С. Казулі, І. Тамашовай. В. Смяян прадставіла праект захавання рэшткаў кляштара і рэстаўрацыі асобных элементаў яго архітэктурнага ансамбля.

Гісторыі самога мястэчка, яго жыхароў, зменам у паўсядзённым жыцці мяшчан прысвечаны наступны блок артыкулаў, які ахоплівае перыяд у тры стагоддзі – ад XVII да сярэдзіны XX ст. Адкрывае гэты блок сумесны артыкул В. Голубева і А. Доўнара, якія выявілі, прааналізавалі і ўвялі ў навуковы ўжытак інвентар мястэчка Бяроза 1767 г. Падрабязны аналіз колькаснага складу насельніцтва Бярозы і яе вакольных вёсак з вызначэннем сацыяльнага статусу, веравызнання, узроўня адукацыі і рода заняткаў жыхароў прывёў у сваім артыкуле польскі даследчык П. Ш. Тоўпik. Грунтоўнае даследаванне было зроблена ім на падставе рэвізскіх казак 1795 г., фактычнага перапісу падатнага насельніцтва, праведзенага расійскімі ўладамі на новадалучаных землях. Па матэрыялах метрычных кніг Малечы паспрабаваў аднавіць імёны малечскіх святароў і некаторых родаў А. Кенда. Традыцыям святкавання Калядаў вясковым насельніцтвам Бярозаўшчыны прысвечаны артыкул Т. Кухаронак. Завяршае гэты тэматычны блок артыкул І. Сацукевіча, прысвечаны старажытным і сучасным назвам вуліц Бярозы і стратам, якія панесла мястэчка за XX ст.

Палітычныя, ваенныя падзеі першай паловы XX ст. змянілі не толькі знешняе аблічча Бярозы, але і паўплывалі на лёсы яго насельніцтва, прывялі да масавага выезду грамадзянскага насельніцтва: у гады Першай сусветнай вайны ў эвакуацыю,

у 20-30 гг. XX ст. у масавую эміграцыю ў краіны Паўночнай Амерыкі. Палітычная нестабільнасць адбівалася і на эканамічнай, грамадска-палітычнай сферы, стаўленні польскіх улад да праваслаўнага насельніцтва Бярозаўскага рэгіёна. Жыццю Бярозы ў бурлівыя 1910–1930 гг. прысвечаны артыкулы В. Волкавай, І. Ваўрэнюк, В. Калясінскага, У. Юргенсона, В. Гарматнага, С. Васовіча, Д. Дзякава.

Сёння важна пастаянна паказваць і дэманстраваць, асабліва, маладому пакаленню факты таго, што беларуская зямля нарадзіла велізарную колькасць выдатных грамадскіх дзеячаў навукі і культуры, хто сваёй самаадданай дзейнасцю рухаў грамадска-палітычны і сацыяльны прагрэс, сваёй працай стваралі шматлікія помнікі архітэктурны і мастацтва. Сярод іх неабходна ўспомніць ураджэнца Бярозы акадэміка П. Горына (яго асабе прысвечаны матэрыялы М. Токарава), прадстаўнікоў розных этнічных меншасцяў, што нарадзіліся ў Бярозе і яе ваколіцах, каму прысвечаны даклад Э. Іофэ. У гэтай высакароднай справе асабліва вялікая роля належыць настаўнікам гісторыі, якія абавязаны выступаць праваднікамі нацыянальнай ідэі, разгортаць кразнаўчую работу. У сувязі з гэтым хацелася б адзначыць працу А. Кенды, вынікі якой прадстаўлены ў нашым зборніку.

Кіраўніцтва Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі адзначыла, што менавіта шчыльнае зацікаўленае супрацоўніцтва з раённымі ўладамі Бярозаўшчыны дазволіла не толькі правесці грунтоўную міжнародную навуковую канферэнцыю, але, як мы спадзяемся, стварыць базу для практычнага выкарыстання дасягненняў айчынай навукі на мясцовым узроўні, зрабіць даступнымі найноўшыя веды па гісторыі роднага краю для ўсіх слаёў беларускага грамадства.

Большасць асоб, пра якіх ідзе гаворка ў прадстаўленых да ўвагі артыкулах, даўно пакінула гістарычную сцэну, але зробленае імі застаецца не толькі ў дакументах і памяці людзей. Мы спадзяемся, што гэты зборнік навуковых артыкулаў выклікае цікавасць не толькі ў навукоўцаў, настаўнікаў, работнікаў музейнай сферы, але і ва ўсіх людзей, якія цікавяцца гісторыяй роду Сапегаў і іх спадчынай, Бярозы і Бярозаўскага краю.

нецца з захаду на ўсход сонца побач са сцяной (мяжой) вёскі Лявошак, а далей Самуйлавіч і зліваецца з ракой Ясельдай і адтуль цягнецца аж пад Здзяцел каля гарадскіх зямель, адкуль граніца паварочваецца ў левы бок, роўна з поўначы на поўдзень і цягнецца роўна каля двух моргаў плябанскіх пры алтарскіх дзесяці (моргах) прылучоных, аж да грунту, які размешчаны пры Парослым і ад якога пачыналася агранічэнне.

Друкуецца па: НГАБ. – Ф. 1928. – Воп. 1. – Спр. 17. – Арк. 9–9 адв. Пераклад на беларускую мову.

Paweł Szymon Towpik (Ochla, Polska)

**LUDNOŚĆ MIASTA BEREZY ORAZ LUDNOŚĆ
W WIEJSKICH DOBRACH KLASZTORU
I BERESKIEJ PLEBANII, W GRANICACH BERESKIEJ
RZYMSKOKATOLICKIEJ PARAFII,
ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM MIEJSKICH
PODDANYCH ZAKONU KARTUZÓW,
NA PODSTAWIE REWIZKIEJ SKAZKI z 1795 roku
(WYBRANE ZAGADNIENIA)**

Rewizkie skazki (ревизские сказки) były spisami ludności przeprowadzanymi do celów podatkowych. Wprowadzono je jako element reformy fiskalnej państwa rosyjskiego, zapoczątkowanej ukazem cara Piotra Wielkiego z 26 listopada 1718 r., zastępującym dotychczasowy podatek podymny podatkiem pogłównym. Spisy odbywały się w nieregularnych odstępach czasu – co kilka, kilkanaście, a nawet ponad dwadzieścia lat. Od 1719 do 1858 r. przeprowadzono ich łącznie dziesięć, przy czym dopiero trzeci z lat 1761–1764 objął całe terytorium państwa i od niego też zaczęto rejestrować kobiety. Ewoluuował także zakres kategorii ludności poddawanej rewizji, tak pod względem etnicznym (np. początkowo pominięto Tatarów, czy ludy syberyjskie), jak i społecznym (niekiedy spisywano

bowiem np. zwolnioną z podatków szlachtę, czy duchowieństwo). Zmieniał się również krąg osób odpowiedzialnych za bezpośrednie wykonanie spisu, zasadniczo jednak: chłopów pańszczyźnianych i mieszkańców małych miasteczek spisywali ich właściciele lub zarządcy dóbr; mieszkańców większych miast spisywały magistraty; zaś jednodworcy, szlachta i duchowni zazwyczaj spisywali się sami. Od czwartej rewizji spisywani byli również przez swoje kahały Żydzi, którzy pojawili się w Rosji wraz z I rozbiorem Rzeczypospolitej. Także od tej rewizji nadzór nad spisami przejęły powołane w 1775 r. gubernialne izby skarbowe (*казённые палаты*). Wprowadzenie podatku pogłównego okazało się reformą udaną, przyniósł on znaczny wzrost ówczesnych dochodów państwowych, zaś same *rewizkie skazki* są dziś jednym z najważniejszych źródeł do badań demograficznych i genealogicznych ludności z terenów państwa rosyjskiego w XVIII–XIX wieku³⁸³.

Rejon Berezny po raz pierwszy został objęty *rewizką skazką* podczas trwania piątego już z kolei spisu, ogłoszonego ukazem carycy Katarzyny II dnia 23 czerwca 1794 r. Tego samego roku miała miejsce insurekcja kościuszkowska, po której klęsce doszło do III rozbioru Rzeczypospolitej. W wyniku traktatów zawartych 3 stycznia 1795 r. pomiędzy Rosją i Austrią oraz 24 października pomiędzy Rosją i Prusami, Korona Królestwa Polskiego i Wielkie Księstwo Litewskie przestały istnieć, zaś rejon Berezny (wraz z całym powiatem brzeskolitewskim – odtąd brzeskim) znalazł się w obrębie państwa

³⁸³ Rewizje miały miejsce: I w latach 1719–1727, II w latach 1743–1747, III w latach 1761–1764, IV w latach 1781–1782, V w latach 1794–1796, VI w latach 1811–1812, VII w latach 1815–1816, VIII w latach 1833–1834/36, IX w latach 1850–1851 i X w latach 1857–1858/59. W późniejszych latach dokonywano uzupełnień ostatniego ze spisów. Natomiast pierwszy powszechny spis ludności w Rosji, o zbliżonych do współczesnych standardach, odbył się 28 stycznia 1897 r. O genezie i rozwoju rewizkich skazek patrz: Кабузан, В. М. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам ревизий). – М., 1963. – С. 50–70; Rzemieniecki, K. Recenzja: Лезун Ю., Петренко О. Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. Ч. 1: Бершадський повіт, т. 1: Ревізійні списки селян сіл: Крикливець, Крушинівка, Лугувате. // *Przeszłość Demograficzna Polski*. T. 30. Warszawa, 2011. S. 104–109.

rosyjskiego, w nowoutworzonej guberni słonimskiej. Decyzja o objęciu piątą rewizją nowych rosyjskich ziem zapadła już 3 maja 1795 r.³⁸⁴

Bezpośredni nakaz przeprowadzenia spisu dla rejonu bereskiego został wydany 7 października 1795 r. Wypełniono go niemal w całości jednego dnia – 22 listopada 1795 r. Właściciele i zarządcy poszczególnych miejscowości lub ich części, sporządzili w języku polskim łącznie kilkadziesiąt odrębnych tabelarycznych spisów, w których zestawili ludność zamieszkującą należący do nich teren, jednocześnie wyodrębniając z niej poszczególne grupy społeczno-ekonomiczne (pod względem wyznawanej religii wyodrębniono tylko Żydów i siłą rzeczy rzymski i unicki kler). Każdą z takich grup spisywano według dymów, a więc zamieszkiwanych przez nich odrębnych gospodarstw³⁸⁵. Dla każdego dymu podawano wszystkich jego mieszkańców, zaczynając od głowy domu. Zazwyczaj rolę tę pełnił najstarszy mężczyzna, bez względu na to czy miał żonę i dzieci, czy też był kawalerem lub wdowcem bez potomstwa. Jeśli męska głowa domu już nie żyła, jej rolę przejmowała pozostała wdowa, chyba że była już w podeszłym wieku, wtedy nierzadko jako pierwszego uwzględniano jej najstarszego pełnoletniego syna (szczególnie kiedy miał już swoją rodzinę). Męską głowę domu określano z imienia i nazwiska oraz imienia jego ojca. Następnie podawano jego małżonkę, ale już tylko z samego imienia, bez informacji o panińskim nazwisku. Jeśli to kobieta była głową domu, zazwyczaj wpisywano przy niej nazwisko męża, rzadziej odmężowski patronimik. Po małżonkach lub wdowcach wyliczano według starszeństwa ich dzieci – najpierw płci męskiej, potem żeńskiej. W dalszej kolejności spisywano rodzeństwo męskiej głowy domu oraz tego rodzeństwa współmałżonków i dzieci. Na końcu notowano owdowiałą matkę, jeśli nie pełniła roli głowy rodziny, bądź dalszych krewnych lub powinowatych ze strony żony. Osoby te niemal zawsze zapisywano jedynie z imienia, choć dodat-

kowo określano przy nich rodzaj pokrewieństwa lub powinowactwa w stosunku do głowy domu (np.: siostrzeniec, ciotka, teściowa, siostra żony itp.). Odnotowywano także służbę i parobków. Przy każdej z osób podawano jej wiek. Dla każdego dymu zliczano ilość osób według płci. Tak samo robiono też dla całej miejscowości³⁸⁶ (ryc. 1).

Ryc. 1. Rewizka skazka dla miasta Berezy z 1795 r. – jedna ze stron z rodzinami mieszczan będących poddanymi klasztoru kartuzów³⁸⁷. Foto. T. H. Piłat.

³⁸⁴ Kukło C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. – Warszawa, 2009. – S. 65.

³⁸⁵ Poszczególne rękopisy rewizkiej skazki z 1795 r. dla terenu parafii rzymskokatolickiej w Berezie zebrano w jeden poszyt, przechowywany obecnie w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi w Grodnie (НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спр. 265. Арк. 3, 16, 21, 26, 30, 31, 32, 33, 37 i dalej.

³⁸⁶ Тамсама.

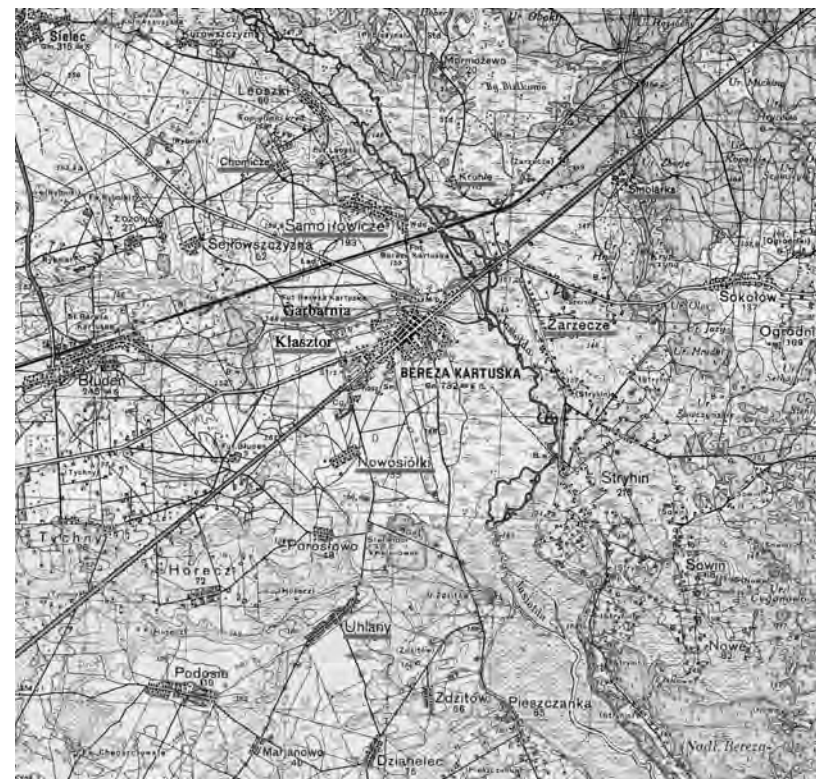
³⁸⁷ Тамсама. Арк. 6.

Jak zatem przedstawiała się ludność Berezy i jej pobliskich okolic u schyłku XVIII wieku?

Niemal całe miasteczko Bereza, a także położone na terenie tamtejszej rzymskokatolickiej parafii wsie: Uhlany, Samojułowice, Zarzecze i Nowosiółki, folwark Smolarka oraz *fabryka garbarska*, stanowiły własność tamtejszego klasztoru kartuzów. Prócz Berezy klasztornej, istniała też tzw. *jurydyka plebańska* – niewielki fragment miasta będący własnością bereskiej rzymskokatolickiej plebanii, która posiadała także dymy we wsiach Chomicze, Kruhle i Samojułowice. Na terenie miasta Berezy znajdowała się również plebania unicka. Przy obu plebaniach funkcjonowały gospodarstwa, które łącznie z budynkami mieszkalnymi plebanii, określano mianem dworów. Była także śladowa własność szlachecka.

W dobrach klasztoru kartuzów znajdujących się w granicach parafii rzymskokatolickiej w Berezie żyło 1638 osób (w tym 858 płci męskiej i 780 płci żeńskiej) i zamieszkiwały one 298 dymów oraz klasztor. Dobra rzymskokatolickiej plebanii zamieszkiwane były przez 146 osób (w tym 84 płci męskiej i 62 płci żeńskiej), które żyły w 22 dymach. Natomiast we dworze plebana unickiego zamieszkiwało 18 osób (po 9 osób płci męskiej i żeńskiej). Był też dym szlachty osiadłej z 1 osobą. Łącznie w 322 dymach i klasztorze żyło 1803 osoby (w tym 952 płci męskiej i 851 płci żeńskiej). Wyraźnie daje się zauważyć dysproporcja pomiędzy populacją męską i żeńską, gdyż średnio na 100 kobiet przypadało 112 mężczyzn. I nawet jeśli nie uwzględnimy w obliczeniach mężczyzn z klasztoru, przewaga ich płci nadal się utrzyma, choć już na nieco niższym poziomie 107 mężczyzn na 100 kobiet. Niedobór płci żeńskiej jest najprawdopodobniej wynikiem większej śmiertelności kobiet w trakcie porodu i w okresie połogowym, co dla ówczesnych czasów było zjawiskiem typowym. W dalszej części artykułu, przy omawianiu poszczególnych grup społecznych, jeszcze do kwestii maskulinizacji i feminizacji powrócimy.

W granicach administracyjnych bereskiej rzymskokatolickiej parafii, możemy wyróżnić co najmniej kilka grup społecznych, zamieszkujących tak dobra klasztorne, jak i części należące do obu parafii. Są to duchowni, szlachta, ludzie wolni (np. mieszczanie),

Ryc. 2. Mapa rejonu Berezy z oznaczeniem omawianych punktów osadniczych³⁸⁸.

Tab. 1. Właściciele dóbr i podległa im ludność³⁸⁹

	♂	♀	Σ ♂♀	Δ
a) tereny należące do klasztoru kartuzów				
klasztor	40	0	40	klasztor
miasteczko Bereza ¹	393	416	809	168
fabryka garbarska	8	4	12	1

³⁸⁸ Fragment połączonych map topograficznych: P38-S40 Bereza Kartuska, Skala 1:100000, WIG, Warszawa, 1932 oraz P39-S40 Chomsk, Skala 1:100000, WIG, Warszawa, 1931 (zbiory własne autora).

³⁸⁹ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спр. 265. Арк. 15, 20 адв., 26, 29 адв., 30, 31, 32 в, 32а–32а адв., 33, 36 адв., 40 адв., 41.

Koniec tab. 1

	♂	♀	Σ ♂♀	△
wieś Uhlany ²	150	138	288	46
wieś Samojłowicze ³	146	125	271	44
wieś Zarzecze ⁴	101	84	185	32
wieś Nowosiółki ⁵	18	12	30	6
folwark Smolarka ⁶	2	1	3	1
	858	780	1638	298
b) tereny należące do rzymskokatolickiej plebanii				
dwór plebana rzymskokatolickiego	11	2	13	1
plebańska jurdyka Berezy	19	13	32	7
wieś Chomicze ⁷	34	36	70	10
wieś Kruhłe ⁸	10	4	14	2
wieś Samojłowicze	10	7	17	2
	84	62	146	22
c) tereny należące do plebanii unickiej				
dwór plebana unickiego	9	9	18	1
d) tereny szlachty osiadłej				
dom w Berezie	1	0	1	1
	952	851	1803	322

¹ Bereza (Бяроза, Bereza Kartuska, Бяроза Картуская, Берэза Картузская), miasto rejonowe na Białorusi w obwodzie brzeskim. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Бяроза_\(горад\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Бяроза_(горад)) (dostęp 10.VI.2014).

² Uhlany (Uglany, Вугляны, Угляны), wieś ok. 5,5 km na pd. od Berezy. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Вугляны_\(Бярозаўскі_раён\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Вугляны_(Бярозаўскі_раён)) (dostęp 10.VI.2014).

³ Samojłowicze (vel Samujłowicze, Самойлавічы, Самойловичи), wieś ok. 2 km na pn. od Berezy. Patrz: <http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Самойлавічы> (dostęp 10.VI.2014).

⁴ Zarzecze (Зарэчча, Заречье), wieś ok. 3 km na pn.-wsch. od Berezy. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Зарэчча_\(Бярозаўскі_сельсавет\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Зарэчча_(Бярозаўскі_сельсавет)) (dostęp 10.VI.2014).

⁵ Nowosiółki (Навасёлкі, Новосёлки), wieś ok. 3 km na pd. od Berezy. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Навасёлкі_\(Бярозаўскі_раён\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Навасёлкі_(Бярозаўскі_раён)) (dostęp 10.VI.2014).

⁷ Folwark Smolarka, zapewne w rejonie wsi Smolarka (Смалярка, Смолярка), czyli ok. 5 km na pn.-wsch. od Berezy. <http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Смалярка> (dostęp 10.VI.2014).

⁸ Chomicze (Хамічы, Хомичи), wieś ok. 4 km na pn.-zach. od Berezy. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Хамічы_\(Берасьцейская_вобласць\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Хамічы_(Берасьцейская_вобласць)) (dostęp 10.VI.2014).

⁹ Kruhłe (Круглае, Круглое), wieś ok. 3 km na pn.-wsch. od Berezy. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Круглае_\(Бярозаўскі_раён\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Круглае_(Бярозаўскі_раён)) (dostęp 10.VI.2014).

Tab. 2. Ludność według statusu społecznego³⁹⁰

	♂	♀	Σ ♂♀	%Σ	△
duchowni	24	0	24	1,3	2
szlachta	19	18	37	2,1	6
ludzie wolni (mieszczanie i inni)	43	25	68	3,8	8
poddani klasztoru i rzym. kat. plebanii	826	745	1571	87,1	274
Żydzi	40	63	103	5,7	32
	952	851	1803	100 %	322

poddani (np. o statusie mieszczan, albo pańszczyźnianych chłopów). Tabele *rewizkiej skazki* przedstawiają też bereskich żydów. Natomiast mimo poświadczanego istnienia osadnictwa tatarskiego w Berezie, żadnych wyznawców islamu rewizja nie odnotowała³⁹¹.

Obecność klasztoru kartuzów oraz rzymskokatolickiej i unickiej plebanii daje pewność, że te dwa wyznania miały w Berezie 1795 r. swoich wiernych. Potwierdzają to zresztą zachowane po dziś dzień rzymskokatolickie i unickie duplikaty ksiąg metrykalnych z tego okresu³⁹². Niestety *rewizka skazka* nie rozróżnia wiernych poszczególnych chrześcijańskich wyznań. Co prawda możemy założyć, że czeladź żyjąca w klasztorze oraz obu plebańskich dworach, wyznawała religię swoich żywicieli; co do niektórych rodzin możemy też domniemywać o ich unickim wyznaniu, ze względu na bardzo charakterystyczne dla wschodniego obrządku imiona³⁹³, jednak co do znakomitej większości ludności pozostaje nam tylko analiza wspomnianych ksiąg metrykalnych.

³⁹⁰ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спр. 265. Арк. 15, 20 адв., 26, 29 адв., 30, 31, 32 v, 32a–32a адв., 33, 36адв., 40адв., 41.

³⁹¹ Na osadnictwo tatarskie w Berezie wskazuje istnienie *Ulicy Tatarskiej*, którą poświadcza już Inwentarz dóbr miasteczka Berezy z 1767 r. (НГАБ. Ф. 1928. Вop. 1. Д. 17. Арк. 3).

³⁹² LVIA. F. 604. Ap. 11. B. 27, 33; Ap. 13. B. 80 urodzenia z lat 1734–1799, śluby z lat 1734–1800 i zgony z lat 1735–1800; РГИ А. Ф. 823, Оп. 2. Д. 1 (urodzenia, śluby z lat 1760–1798 i zgony z lat 1758–1798); Д. 82 (urodzenia, śluby i zgony z lat 1799–1801).

³⁹³ By wymienić tu choćby takie imiona jak: Daniło, Olexiej, Chwedora, Happa... НГАБ у Гродна. – Ф. 24. – Вop. 7. Спр. 265. Арк. 4 адв. – паз.18; арк. 5адв. – паз. 30; арк. 6 – паз. 36; арк. 7 – паз. 47 i 50; арк. 7 адв. – паз. 50; арк. 11 адв. – паз. 90; арк. 12 – паз. 99; арк. 12 v – паз. 101; арк. 14 – паз. 117; i інш.

Tab. 3. Duchowni w Berezie³⁹⁴

	♂ Σ
zakonnicy klasztoru kartuzów	18
ksiądz świecki w klasztorze	1
księża świeccy parafii rzymskokatolickiej	3
księża świeccy parafii unickiej	2
	24

Duchowni u schyłku XVIII w. stanowili na badanym terenie 1,3 % całej ludności. Była to przede wszystkim obsada tamtejszej kartuzji, gdzie według *rewizkiej skazki* żyło 18 zakonników i 1 ksiądz świecki. Ówczesnym przeorem klasztoru bereskiego był ks. *Piotr Oskierka* i to on właśnie, z racji zajmowanego stanowiska, wykonał 22 listopada 1795 r. dla dóbr klasztornych nakazaną rewizję ludności³⁹⁵.

Na rzymskokatolickiej plebanii w Berezie żyło 3 księży. Był to odpowiedzialny za spisanie *rewizkiej skazki* z dóbr parafialnych ks. *Stefan Pusłowski*, ówczesnie 32-letni proboszcz bereski, deputat do

³⁹⁴ Тамсама. Арк. 32а–32а адв., 40 адв., 41.

³⁹⁵ Ks. Piotr Oskierka (vel Oskierko), prawdopodobnie syn gen.-mjr. wojsk litewskich Ludwika Oskierki herbu Murdelio odmieniny i Ludwika Szczytówny. Przeorem w Berezie był dwukrotnie: od 1791 do prawd. 1798 r. i od 1807 do 1819 r. Zmarł krótko później. Według opinii biskupa wileńskiego Hieronima Strojnowskiego, Oskierka: «to był człowiek nie mający żadnej nauki i doświadczenia, z natury nie udarowany rozsądkiem i dobrem rzeczy zrozumieniem, skłonny do marnotrawstwa i do słuchania podstępnych nauk łatwy, zły charakteru i humoru odmiennego». Podczas drugiej kadencji toczył spór z proboszczem bereskim Pusłowskim, nie chcąc udostępnić mu klasztornej kościoła (parafialny był w złym stanie), nie podporządkowywał się też decyzjom biskupa wileńskiego, za co został internowany w klasztorze bernardynów w Grodnie. Miały też wtedy miejsce różne postępowania odnośnie złego stanu gospodarowania majątkiem klasztornym. Patrz: Niemcewicz, J. U. Podróże historyczne po ziemiach polskich między 1811 a 1828 odbyte. Paryż-Petersburg, 1858. S. 395; Kurczewski, J. Bereza kartuzka // PEK. T. I–II. Warszawa, 1904. S. 241–243; Uruski, S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. T. XIII. Warszawa, 1916. S. 44; *Popowska M.* Rys dziejów kartuzji bereskiej w latach 1648–1831 // *Ateneum Wileńskie*. T. XIII. Z. 1. 1938. S. 135–141, 153; *Witkowski R.* Szkice z dziejów kartuzji bereskiej 1648–1831 // *Lituano-Slavica Posnaniensia Studia Historia*. T. VII. 1995 [1997]. S. 99–100. oraz wzmiankowanie jako osoba sporządzająca rewizkę skazkę patrz: НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спp. 265. Арк. 3, 31, 32–32 v.

trybunału grodzieńskiego i kanonik brzeski, były przeor kartuzji bereskiej³⁹⁶ oraz jego dwóch wikarych, czyli 27-letni ks. *Karol Blumski*³⁹⁷ i 34-letni ks. *Roch Kortes*³⁹⁸.

Natomiast na bereskiej plebanii unickiej mieszkało dwóch księży: 36-letni prezbiter i paroch ks. *Michał Machacewicz* i jego 80-letni ojciec ks. *Grzegorz Machacewicz* oraz 5 innych członków ich rodziny. Dwór unicki został spisany przez parocha Machacewicza dnia 25 listopada 1795 r.³⁹⁹.

³⁹⁶ Ks. Stefan Pusłowski był synem podstolego rzeczywistego Franciszka Pusłowskiego herby Szeliga odm. i Salomei Grabowskiej. Według wieku podanego w *rewizkiej skazce*, jego urodzenie przypadałoby na rok 1763 (nie zaś 1755 r., jak podaje PEK, a za nią inne opracowania). Profesję zakonną miał złożyć w Berezie w 1782 r., a księdzem zostać w 1786 r. Być może tego samego roku objął urząd przeora, który na pewno piastował w latach 1790–1791. W 1791 r. zrzekł się jednak tej funkcji oraz życia zakonnego i przeszedł na wakującą posadę bereskiego proboszcza. Od 1794 r. był kanonikiem brzeskim, od 1798 r. dziekanem prużańskim, od 1810 r. prałatem kapituły wileńskiej i doktorem teologii. Pełnił obowiązki wizytatora szkolnego diecezji wileńskiej, założył też szpital przy parafii w Berezie dla 12 ubogich. Zmarł prawdopodobnie w 1832 r. Jego bratem był Wojciech Pusłowski, poseł na Sejm Czteroletni, rosyjski radca stanu, marszałek szlachty pow. słonimskiego, pionier przemysłu na Polesiu i twórca wielkiej fortuny. W latach 1819–1823 toczyły się przeciwko obu Pusłowskim procesy z oskarżenia ówczesnego przeora bereskiego ks. Adaukta Grądzkiego, o przywłaszczenie kosztowności klasztornych w czasie przeorstwa Stefana, które to miały stać się podstawą majątku Wojciecha. Kilka komisji badających tę sprawę, niczego jednak Pusłowskim nie udowodniły. Patrz: НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спp. 265. Арк. 37; PEK. T. I–II. S. 239, 241–243; Heleniusz, E. Wspomnienia lat minionych. T. I. Kraków, 1876. S. 586–590; Uruski, S. Rodzina.... – T. XV. S. 85–86; *Popowska M.* Rys dziejów.... S. 137, 151–154.

³⁹⁷ Według wieku podanego w *rewizkiej skazce*, urodzenie ks. Karola Blumskiego przypadałoby na 1768 r. Jako wikarego bereskiego widzimy go w tamtejszych rzymskokatolickich metrykach od X.1792 do IX.1799 r. W latach 1804–1808, już jako proboszcz siechniewicki, sprawował z nadania biskupa wileńskiego obowiązki naczelnego zarządcy dóbr bereskiej kartuzji. W 1820 r. wzmiankowany jako kanonik inflancki, a w 1821r. dodatkowo jako dr. teologii, dziekan i proboszcz brzeski. (LVIA. F. 604. Ap. 11. B. 27, 33; Ap. 13. B. 80; НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спp. 265. Арк. 37; LMAБ. F. 43. B. 5688. P. 2, 14, 17–18; *Popowska M.* Rys dziejów.... S. 134–135.

³⁹⁸ Ks. Roch Kortes występuje jako wikary w metrykach bereskich od I.1796 do III.1799 r. Najpewniej więc był w chwili spisywania *rewizkiej skazki* świeżo po przybyciu do parafii. Przebywał w niej raczej nie dalej jak do VI.1799 r., kiedy to widzimy już w metrykach nowego wikarego. Patrz: LVIA. F. 604. Ap. 11. B. 27, 33; Ap. 13. B. 80; НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спp. 265. Арк. 37.

³⁹⁹ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Спp. 265. Арк. 41.

Tab. 4. Szlachta w Berezie⁴⁰⁰

	♂	♀	Σ ♂♀	♂ / ♀	Δ	Σ ♂♀ / Δ
szlachta osiadła w Berezie	1	0	1	—	1	1,0
szlachta nieosiadła w Berezie	6	13	19	0,46	4	4,8
nieosiadły geometra Wakulski z rodziną	2	5	7	0,40	1	7,0
szlachta służąca w klasztorze	8	0	8	—	—	—
szlachta służąca u rzymskokatolickiego plebana	2	0	2	—	—	—
	19	18	37	1,06	6	4,5

Rewizka skazka z 1795 r. odnotowuje na terenie Berezy 37 osób stanu szlacheckiego (w tym 19 osób płci męskiej i 18 płci żeńskiej), co stanowiło 2,1 % ludności zamieszkałej w dobrach klasztoru i plebanii w Berezie (w granicach administracyjnych bereskiej parafii rzymskokatolickiej). Tylko 1 osoba – *Jan Andronowski*⁴⁰¹, została zaliczona do szlachty osiadłej, a więc w tym przypadku takiej, która posiada w mieście dom na placu będącym tej szlachty własnością. Kolejne 19 osób stanu szlacheckiego określono szlachtą nieosiadłą, a więc zapewne zamieszkującą miejskie domy i place nie będące ich własnością (była to najpewniej własność klasztoru). Razem z nimi odnotowano także 7-osobową rodzinę nieosiadłego geometry o nazwisku *Wakulski*, co do którego nie ma jednak pewności, czy należał do stanu szlacheckiego⁴⁰².

Kolejne 10 osób przynależących do tejże warstwy społecznej, było służącymi, przy czym 8 mężczyzn wykonywało posługi w klasztorze, zaś 2 u bereskiego rzymskiego plebana: *Jur* i *Kołowiński*. Wszyscy oni zamieszkiwali u swoich pracodawców. Jak widać, wśród służącej szlachty nie odnotowano żadnej kobiety, w przeciwieństwie do szlachty określonej jako nieosiadła, gdzie płeć żeńska nie tylko była, ale nawet liczbowo przeważała nad męską.

⁴⁰⁰ Тамсама. Арк. 32а–32а адв., 33–37, 40 адв.

⁴⁰¹ O Andronowskich herbu Własnego z województwa brzeskiego patrz np.: Wijuk-Kojałowicz W. Herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomenclator [za rękopisem z 1658 r.]. Kraków, 1905. S. 12; *Boniecki A.* Herbarz polski. T. I. Warszawa, 1899. S. 37; T. XVII. Warszawa, 1901. S. 35; *Анищенко Е.* Шляхта Брестского боеводства. Список XVII ст. Минск, 2011. С. 14–15.

⁴⁰² НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 32а адв., 36 адв.

Tab. 5. Ludzie wolni w Berezie⁴⁰³

	♂	♀	Σ ♂♀	♂ / ♀	Δ	Σ ♂♀ / Δ
w miasteczku Berezie «przebywający»	15	11	26	1,36	7	3,7
w fabryce garbarskiej	8	4	12	2,00	1	12,0
służący u szlachty w Berezie	1	1	2	1,00	—	—
służący w klasztorze	7	0	7	—	—	—
służący u rzymskokatolickiego plebana	1	0	1	—	—	—
parobkowie u chłopów rzym.kat. plebana	2	0	2	—	—	—
rodzina unickiego plebana	2	3	5	0,67	—	7,0
czeladź i komornicy przy plebanii unickiej	5	6	11	0,83	—	—
	41	25	66	1,64	8	4,8

Prócz duchowieństwa i szlachty *rewizka skazka* informuje nas także o 66 innych wolnych ludziach (w tym 41 płci męskiej i 25 płci żeńskiej), co daje 3,8 % badanej populacji. Przede wszystkim mowa tu o 26 mieszczanach zamieszkujących domy w części miasteczka należącej do klasztoru kartuzów (spisanych 22 listopada 1795 r. również przez przeora Piotra Oskierkę). Było to 7 rodzin o nazwiskach: *Preiss*, *Popinski*, *Szelongowski*, *Jułowski*, *Renczycki*, *Salaj* i *Radziwonski*⁴⁰⁴. Żadnego z tych nazwisk nie ma w inwentarzu miasta Berezy z 1767 r., chyba że uznamy, iż ostatnie z nich jest rozwiniętą formą występującego ówczesnie nazwiska *Radziwonczyk*⁴⁰⁵. Radziwińskich widzimy także wśród niewolnych mieszczan – poddanych klasztoru, o których będzie jeszcze mowa w dalszej części niniejszego artykułu.

Na unickiej plebanii w Berezie odnotowano aż 18 wolnych osób⁴⁰⁶. Mieszkała tam rodzina parocha Michała Machacewicza, do której prócz wspomnianego już jego ojca, należała także żona z dwójką dzieci parocha oraz dwójka dzieci jego nieznanego nam z imienia brata. Plebania gościła także 8 osób wolnej czeladzi i 3-osobową rodzinę wolnych komorników. Co ciekawe, cała czeladź i komornicy

⁴⁰³ Тамсама. Арк. 31–32 адв., 32а–32а адв., 37адв. 38, 40адв. 41. **Uwaga!** Do obliczenia wskaźników zasiedlenia dymu została wzięta pod uwagę cała 7-osobowa rodzina unickiego plebana.

⁴⁰⁴ Тамсама. Арк. 32–32 адв.

⁴⁰⁵ НГАБ. Ф. 1928. Воп.1. Спр.17. Арк. 2–3 адв.

⁴⁰⁶ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 41.

pochodzili spoza Berezy: *Badycz* ze wsi Borowików⁴⁰⁷, *Linnik* i *Soroka* z rodzinami przybyli z Rożkowicz⁴⁰⁸ (obie wsie należące do księcia Sapiehy), *Weryżkowie* ze Zdzitowa⁴⁰⁹, *Czyżowa* z Szylina⁴¹⁰ (obie wsie w parafii bereskiej, należące do wielmożnego Grabowskiego) oraz *Buchaluk* z miasta Prużany⁴¹¹.

Z wolnej nieszlacheckiej czeladzi i służących, mieszkających zapewne u swoich chlebowców na komorze, był jeszcze *Zayczuk*, służący u rzymskokatolickiego plebana, 7 mężczyzn sprawujących posługę w klasztorze oraz 2 parobków u chłopów podległych bereskiej rzymskokatolickiej plebanii. Ci ostatni to *Litwin* i *Ambrożyuk* określani mianem *zachoży*, a więc musieli przybyć z jakiś nieznanych stron (w chwili spisowania *skazki* pierwszy z nich mieszkał w Chomiczach, drugi w Samojłowiczach). Natomiast u bereskiej szlachty nieosiadłej zamieszkiwało w charakterze służących 2 wolnych ludzi (kobieta i mężczyzna)⁴¹².

I wreszcie 12 ludzi wolnych (w tym 7 mężczyzn, 2 kobiety i 3 dzieci) zamieszkiwało położoną pomiędzy klasztorem a miastem *fabrykę garbarską*. Jako pierwszy zapisany został mistrz garbarski, przybyłszy z miasta *Holecka*⁴¹³ w Prusach, niejaki *Wilhelm*

⁴⁰⁷ Zapewne chodzi tu o wieś Borowiki (Баравікі, Боровики), dziś w rejonie prużańskim, ok. 35 km na pn.-zach. od Berezy i ok. 15 km nieco na pn.-wsch. od Prużany. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Баравікі_\(Пружанскі_раён\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Баравікі_(Пружанскі_раён)) (dostęp 10.VI.2014).

⁴⁰⁸ Rożkowicze (Ражковічы, Рожковичи), wieś w rejonie prużańskim, ok. 3 km na pd. od wspomnianych wcześniej Borowików, 34 km na pn.-zach. od Berezy. Patrz: <http://wikimapia.org/25297506/be/Ражковічы>

⁴⁰⁹ Zdzitów (Здзітава, Здитово), wieś ok. 7 km na pd. od Berezy. Patrz: [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Зьдзітава_\(Зьдзітаўскі_сельсавет\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Зьдзітава_(Зьдзітаўскі_сельсавет)) (dostęp 10.VI.2014).

⁴¹⁰ Szylin (Шылін, Шилин), wieś ok. 10 km na pd. od Berezy. Patrz: <http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Шылін> (dostęp 10.VI.2014).

⁴¹¹ Prużana (Пружаны, Пружана), miasto rejonowe w obwodzie brzeskim, ok. 35 km na zach. od Berezy. Patrz: <http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Пружаны> (dostęp 10.VI.2014).

⁴¹² НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 32a v, 36 v., 39 v 40.

⁴¹³ Zapewne to dzisiejsze Olecko (w XIX w. także Margrabowo, po niemiecku Oletzko), miasto powiatowe w woj. warmińsko-mazurskim w Polsce, 235 km na pn.-zach. od Berezy i 38 km na pn.-zach. od Augustowa. Patrz: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / red. Sulimierski, F., Chlebowski B., *Walewski W.* Warszawa, 1885. T. VI. S. 114–118; <http://pl.wikipedia.org/wiki/Olecko> (dostęp 10.VI.2014).

*Kraczel*⁴¹⁴ z rodziną. Jeśli idzie o pozostałe osoby, zapewne czeladników garbarstwa i służącą, dwie również pochodziły spoza parafii: *Oleszkiewicz* z Mścibowa⁴¹⁵ i *Roman* z Kosowa⁴¹⁶, natomiast *Miziewicz* i *Naluszczanka* mieli pochodzić z Berezy. Nazwisko Miziewicz widzimy w Berezie także wśród ludności poddanej, wynika więc z tego, że niektóre formy pracy rzemieślniczej zrzucały powinności poddańcze. Owa fabryka, a w rzeczywistości zapewne jakaś mała manufaktura, została założona w 1772 r. i zajmowała się skupowaniem, obróbką i sprzedażą skór w obrębie bereskiej parafii⁴¹⁷.

Tab. 6. Ludzie poddani⁴¹⁸

	♂	♀	Σ ♂♀	♂ / ♀	△	Σ ♂♀ / △
a) w dobrach klasztornych						
służący w klasztorze	6	0	6	–	klasztor	–
mieszczanie klasztorni w Berezie	336	331	667	1,02	127	5,3
chłopi klasztorni we wsi Uhlany	145	133	278	1,09	45	6,2
chłopi klasztorni we wsi Samojłowicze	146	125	271	1,17	44	6,2
chłopi klasztorni we wsi Zarzecze	99	81	180	1,22	30	6,0
chłopi klasztorni we wsi Nowosiółki	18	12	30	1,50	6	5,0
chłopi klasztorni w folwarku Smolarka	2	1	3	2,00	1	3,0
	752	683	1435	1,10	253	5,6

⁴¹⁴ Nazwisko to w formie Kratzel miało funkcjonować w powiecie oleckim jeszcze w latach 20-tych XX w. Patrz: <http://forum.ahnenforschung.net/showthread.php?t=21908&page=29> (dostęp 10.VI.2014) jak dotąd nie udało się jednak tej informacji zweryfikować. Nazwa osobowa Kraczel wzmiankowana jest już w 1489 r. Patrz: Kowalik-Kaleta, Z., *Daciewicz L., Raszevska-Żurek B.* Słownik najstarszych nazwisk polskich – pochodzenie językowe nazwisk omówionych w Historii Nazwisk Polskich. Warszawa, 2007. T. I. S. 76.

⁴¹⁵ Mścibów (Мсьцібава, Мстибов) dawniej miasteczko, obecnie wieś w rejonie wołkowyskim, ok. 80 km na pn.-zach. od Berezy i ok. 14 km na zach. od Wołkowyska; <http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Мсьцібаў> (dostęp 10.VI.2014).

⁴¹⁶ Kosów (vel Kosów Poleski, Kocawa), miasto w rejonie iwacewskim, ok. 27 km na pn.-wsch. od Berezy. Patrz: Słownik geograficzny.... T. IV. 1883. S. 473; [http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Косава_\(горад\)](http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Косава_(горад)) (dostęp 10.VI.2014).

⁴¹⁷ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 31–31 авд.

⁴¹⁸ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. głównie: 15, 20 v, 25 v, 29 v, 30, 32a–32a v, 37 v, 40v).

	♂	♀	Σ ♂♀	♂ / ♀	△	Σ ♂♀ / △
b) w dobrach rzymskokatolickiej plebanii						
służący przy rzym.kat. plebanii w Berezie	5	2	7	2,50	—	—
ogrodnicy w jurydyce rzym.kat. plebanii bereskiej	10	6	16	1,67	3	5,3
ciągłi w jurydyce rzym.kat. plebanii bereskiej	9	7	16	1,29	4	4,0
chłopi rzym.kat. plebanii bereskiej we wsi Chomicze	33	36	69	0,92	10	6,9
chłopi rzym.kat. plebanii bereskiej we wsi Kruhle	10	4	14	2,50	2	7,0
chłopi rzym.kat. plebanii bereskiej we wsi Samojłowicze	9	7	16	1,29	2	8,0
	76	62	138	1,23	21	6,2
	828	745	1573	1,11	274	5,7

Najliczniejszą grupą żyjącą w dobrach należących do klasztoru kartuzów i bereskich plebanii (w granicach parafii rzymskokatolickiej w Berezie) była zamieszkała w 274 dymach, klasztorze i dworze rzymskiego plebana, chrześcijańska ludność poddana licząca 1573 osób (828 płci męskiej i 745 płci żeńskiej), co stanowiło 87,1 % tamtejszej populacji, ze średnio 5,7 osobami na 1 dym.

Aż 1435 osób (w tym 752 płci męskiej i 683 płci żeńskiej) zamieszkujących 253 dymy, było poddanymi bereskiej kartuzji, co stanowiło 91,2 % niewolnej ludności na badanym terenie. W samym mieście kartuzi mieli 667 poddanych w 127 dymach, natomiast we wsiach: Uhlany, Samojłowicze, Zarzecze, Nowosiółki i folwarku Smolarka, było ich łącznie 762 osoby w 126 dymach. Było także 6 poddanych pracujących jako służący na terenie klasztoru. Na 1 dom miejski przypadało średnio 5,3 mieszkańców, zaś we wsiach zazwyczaj więcej, bo nawet do 6,2 osób. Wśród ludności miejskiej populacje obu płci były mniej więcej wyrównane (z niewielką tylko dominacją mężczyzn). Inaczej było na wsiach, gdzie widać wyraźnie niedobór płci żeńskiej, wahający się od współczynnika maskulinizacji 1,09 do nawet 1,50⁴¹⁹.

⁴¹⁹ Nie wzięto tu pod uwagę jednego, a więc niereprezentatywnego dymu w Smolarce.

Handwritten document titled "Spisanie bereskiej fabryki garbarskiej w rewizkiej skazce z 1795 r." (Inventory of the Bereska leather factory in the revisional assessment of 1795). The document is written in cursive and contains a list of names and numbers, likely representing the population or assets of the factory. The text is organized into columns, with names on the left and numbers on the right. The document is signed "Tutaj wchodzą" at the bottom.

Ryc. 3. Spisanie bereskiej fabryki garbarskiej w rewizkiej skazce z 1795 r.⁴²⁰
Foto T. H. Piłat.

W przeciwieństwie do inwentarza Berezy z 1767 r., *rewizka skazka* nie podaje żadnych klasztornych poddanych we wspomnianej tu już wsi Lewoszki, bowiem miejscowość ta należała w 1795 r. do szlachcica *Bruna Pusłowskiego* (brata ówczesnego bereskiego pro-

⁴²⁰ Тамсама. Арк.31.

boszcza Stefana Pusłowskiego). Miała 21 dymów i 122 poddanych chłopów. W folwarku w Lewoszkach mieszkał ekonom *Jan Kosakowski* z żoną i dziewczką *Welesiewiczówną* (być może rodem z Berezy). Część gruntów w Lewoszkach zajmowała też drobna szlachta, m. in. *Jeleniewicz*⁴²¹.

Tab. 7. Nazwiska mieszczan w Berezie – poddanych klasztoru kartuzów⁴²²

Nazwisko		Nazwisko		Nazwisko		Nazwisko	
<i>Bilewicz</i>	16	Kolenda	3	<i>Oniszczyk</i>	9	<i>Strycharz</i>	2
<i>Brodka</i>	17	Koncowicz	3	<i>Oskrutel</i>	4	<i>Szanko</i>	10
<i>Cehelnik</i>	8	Kostrowski	5	<i>Parchuta</i>	4	<i>Szkaranda</i>	5
<i>Danilkiewicz</i>	7	Kościuk	2	<i>Parymoniuk</i>	8	<i>Szostak</i>	7
<i>Demidowicz</i>	23	Krawczynski	17	<i>Pawłowski</i>	6	<i>Szydłowski</i>	33
<i>Dubniewski</i>	5	Krutelewicz	8	<i>Popka</i>	4	<i>Towpik</i>	14
<i>Giejc</i>	16	Krycki	8	<i>Poźniak</i>	14	<i>Tysz</i>	8
<i>Halaburda</i>	10	Kul	2	<i>Prozwa</i>	4	<i>Uchlik</i>	12
<i>Hanczarko</i>	24	Kutnik	21	<i>Pryhon</i>	4	<i>Welisiewicz</i>	7
<i>Howorka</i>	3	Lewkowicz	15	<i>Pukajło</i>	7	<i>Wyszynski</i>	14
<i>Hruszko</i>	3	Łazowski	5	<i>Radzikiewicz</i>	1	<i>Zadernowski</i>	6
<i>Iwanowski</i>	5	Meleczo	1	<i>Radziwonski</i>	3	<i>Zalewski</i>	9
<i>Jakubowski</i>	8	Mężynski	15	<i>Sakowski</i>	7	<i>Załucki</i>	4
<i>Jakuszyk</i>	8	Michun	4	<i>Sęcewicz</i>	4	<i>Zieniewicz</i>	3
<i>Jaroszewicz</i>	22	Miziewicz	30	<i>Skoczewski</i>	2		
Kisiel	5	Olichwier	47	<i>Skwaruła</i>	7	bez podania nazwiska	47
<i>Kociło</i>	5	<i>Omelanowicz</i>	11	<i>Stacewicz</i>	16		

Zdecydowanie najliczniejszym rodem wśród miasteczkowych poddanych byli *Olichwierzy* z 47 osobami. O około 1/3 mniej liczni byli *Szydłowsy* z 33 osobami i *Miziewicz* z 30 osobami. Zaś już mniej więcej połowę populacji Olichwierów mieli *Hanczarkowie* z 24 osobami, *Demidowicze* z 23 osobami, *Jaroszewicze* z 22 osobami i *Kutnikowie* z 21 osobami. Nazwiska aż 47 osób niestety nie zostały podane. Były to w zdecydowanej większości osoby mieszkające u swoich krewnych, które wymieniono jedynie z imienia i wskazano stopień pokrewieństwa lub powinowactwa.

⁴²¹ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 92–94.

⁴²² wraz z liczbą osób noszących dane nazwisko. Тамсама. Арк. 3–15.

Większość nazwisk jakie tu widzimy, odnajdujemy w takiej samej lub niemal identycznej formie zapisu już w inwentarzu Berezy z 1767 r. Te zaś, których tam nie ma, najprawdopodobniej należały do ludzi przybyłych do miasteczka w ciągu następnego ćwierćwiecza. Jest aż 15 takich nazwisk: *Dubniewski*, *Jakubowski*, *Kociło*, *Kolenda*, *Kul*, *Łazowski*, *Meleczo*, *Oniszczyk*, *Parymoniuk*, *Popka*, *Prozwa*, *Skoczewski*, *Strycharz*, *Zadernowski*, *Załucki*. Wszystkie one są reprezentowane w Berezie przez nie więcej jak kilka osób, co dodatkowo może świadczyć o stosunkowo nie tak dawnym osiedleniu. Dla niektórych nazwisk możemy nawet z dużym prawdopodobieństwem podać, skąd osoby je noszące mogły przybyć, a chodzi tu o występujące w 1767 r. rodziny: *Popko* w Samojłowiczach i *Kul* głównie w Lewoszkach⁴²³, ale też *Uhlanach* i *Samojłowiczach*. Hipoteza migracji wieś-miasteczko będzie tym bardziej uprawniona, jeśli weźmiemy pod uwagę, że i niektóre nazwiska z Berezy 1767 r., można było wtedy odnotować także w klasztornych wsiach, np.: *Bielewicz* w Samojłowiczach, *Gieydz* licznie w Samojłowiczach, ale też *Uhlanach* i *Zarzeczu*, *Jakuszyk* w Samojłowiczach (i jako *Jakusik* w *Zarzeczu*), *Poźniak* bardzo licznie w *Uhlanach*, *Pukało* w *Zarzeczu*, czy wreszcie *Towpik* w Lewoszkach, Samojłowiczach i *Uhlanach*⁴²⁴.

Z drugiej zaś strony, wśród nazwisk z 1795 r. brak kilku takich, które są w 1767 r., czyli: *Budrzecha*, *Czerkies*, *Gancarz*, *Jankowski*, *Kuczurynski*, *Kaczalski*, *Mikołajczuk*, *Mitykowski*, *Przełomski*, *Rybicki*, *Suszyński*, *Terpin*, *Zybora* i *Zieyko*. Najbardziej jednak zastanawiający jest brak nazwiska *Harusewicz*, które w 1767 r. nosiły co najmniej 4 bereskie głowy domów⁴²⁵. Być może niektóre z tych nazwisk znalazłyby się wśród tych 47 osób, których nazwisk nie odnotowano.

U schyłku XVIII w. funkcjonuje w Berezie co najmniej dwa, a być może nawet pięć nazwisk, których odpowiedniki widzimy w dokumencie podziału Berezy z 21 sierpnia 1586 roku, stanowiącej ówczesnie

⁴²³ Lewoszki (vel Leoszki, Леашки), wieś 5 km na pn.-zach. od Berezy. Patrz: <http://www.radzima.org/pl/miejsce/leoszki.html> (dostęp 10.VI.2014).

⁴²⁴ Porównaj: НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 3–15; НГАБ. Ф. 1928. Воп.1. Спр. 17 Арк. 2–3 адв., 6–7, 12 адв.

⁴²⁵ Тамсама. Арк. 2–3 адв.

własność Hamszejów⁴²⁶. Chodzi tu przede wszystkim o nazwisko *Jaroszewicz* (w XVI w. *Jaroszewicz*) i *Szkaranda* (w XVI w. *Skarandach*) oraz *Kościuk* (w XVI w. *Kościukiewicz*), *Sęcewicz* (w XVI w. być może jako *Soczewicz*) i *Pryhon* (możliwe że tożsamy w XVI w. z *Purchon*). Na obecnym etapie badań nie jesteśmy jednak w stanie stwierdzić, czy jest to jedynie przypadkowa zbieżność patronimików i przezwisk z późniejszymi nazwiskami, czy też faktycznie mamy do czynienia właśnie z początkiem tych nazwisk, a osoby noszące je w XVI w., były bezpośrednimi przodkami osób używających tych i podobnych nazwisk dwa wieki później⁴²⁷.

Na marginesie powyższych analiz dotyczących nazwisk, warto przybliżyć kilka uwag na temat ich właściwej identyfikacji oraz niektórych problemów przy ustalaniu przynależności konkretnej osoby do danej rodziny. Przede wszystkim należy zauważyć, że niektóre z nazw osobowych stojących przy imionach (tak mężczyzn, jak i kobiet), mogą wcale nie być dziedzicznymi nazwiskami tych osób. Taka sytuacja niewątpliwie ma miejsce u bereskiej mieszczyki wpisanej do rejestru jako *Karpicha wdowa Marianna*. Odczytując ten zapis można sądzić, że mąż Marianny miał na nazwisko Karp, względnie nosił takie imię. Tymczasem na podstawie wykonanej (w oparciu o księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Berezie) rekonstrukcji tej rodziny, z całą pewnością wiadomo, że jej mężem i ojcem jej dzieci był bereski strycharz Andrzej Towpik. Mamy tu więc do czynienia albo z jakąś pomyłką popełnioną przy sporządzaniu *rewizkiej skazki*, albo też owe *Karpicha* wzięło się od przezwiska noszonego przez jej męża lub przez nią samą, względnie od przydomku, którym określano całą ich rodzinę, niezależnie od faktu posiadania przez nich dziedzicznego, kilkupokoleniowego już wtedy nazwiska⁴²⁸.

Trudne są również przypadki, kiedy widniejące w rejestrze nazwisko brzmi jak konkretny zawód lub określenie statusu społecznego.

Bez głębszej analizy innych źródeł, nie możemy być pewni, czy mamy do czynienia z dziedzicznym nazwiskiem, czy też faktycznie głowa domu została nieopatrnie określona wykonywanym przez siebie zawodem lub swoim statusem społecznym. Przykładem takiej sytuacji jest występujący w bereskim rejestrze 1795 r. zapis: *Dominik syn Andrzeja Pokomornik*. Oczywiście nazwisko Pokomornik może istnieć, jednak w tym przypadku wydaje się, że chodzi o komornika, a więc ‘osobę bez własnego domu i ziemi, mieszkającą u innych’ i jest to tym bardziej uzasadnione, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że zamieszkuje on wspólnie z wymienioną przed nim rodziną Szydłowskich. Inny zaś przykład to *Teodor Strycharz*, który może być po prostu strycharzem, a więc ‘rzemieślnikiem wyrabiającym cegły’. W każdym przypadku «podejrzanego» nazwiska, ważnym kryterium jego analizy powinna być częstość jego występowania w danej miejscowości lub jej okolicy. W *rewizkiej skazce* dla miasteczka Berezy z 1795 r. nazwiska *Pokomornik* i *Strycharz* zostały odnotowane tylko jednostkowo, a więc to kolejna poszlaka by domniemać, że nie były to dziedziczne nazwiska⁴²⁹. Najlepiej zaś weryfikację nazwy osobowej z *rewizkiej skazki* wykonać w oparciu o księgi metrykalne.

Jak wiadomo *rewizka skazka* podaje dla każdej osoby jej wiek. Ale już wstępna analiza niektórych wpisów, jak i kompleksowe zestawienie wieku całej populacji miejskich poddanych klasztoru dowodzi, że wiek ten był zazwyczaj podawany niedokładnie, «na oko» i przede wszystkim bardzo schematycznie. Jeśli spisywana osoba miała poniżej 20 roku życia, jej wiek zazwyczaj podawano jeszcze dość uściślony, acz już na tym poziomie u płci męskiej wyraźnie dominuje wiek 10 i 15 lat. Od 20 roku życia zdecydowanie dominuje podawanie wieku w pełnych dziesiątkach lat, przy czym do 50 roku życia dla mężczyzn i 40 dla kobiet, stosunkowo często występuje wiek kończący się cyfrą 5. Natomiast od tego progu, wiek podawany inaczej niż w dziesiątkach lat, jest już zupełną rzadkością.

⁴²⁶ O Hamszejach z Berezy patrz m.in.: Товпик П. Родословная Гамшеев – первых владельцев Берёзы // Гістарычная Брама. 2008. № 1. С. 21–25.

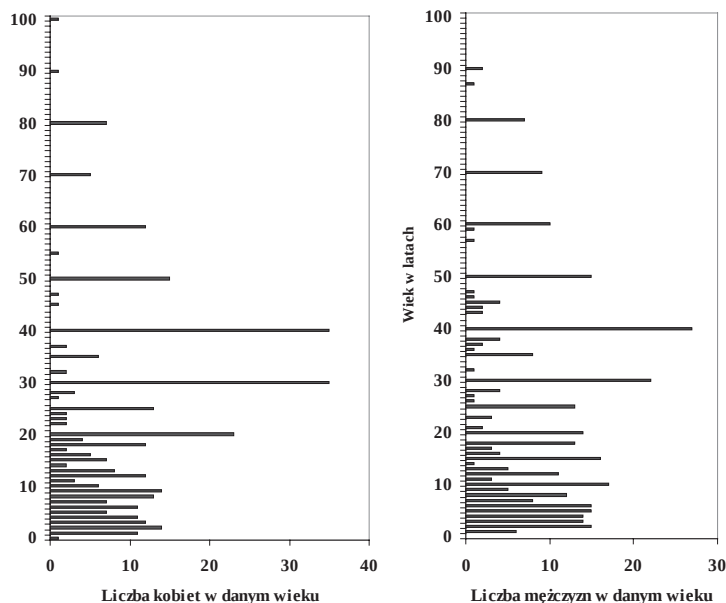
⁴²⁷ Patrz: Tab. nr 7 i VUB. F. 4. A63-4661. S. 7–10 v.

⁴²⁸ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 13, поз. 106. Autor niniejszego artykułu jest w trakcie przygotowywania obszernej monografii rodu Towpików.

⁴²⁹ Тамсама. Арк. 5, поз. 22; Арк. 15, поз. 127.

Tab. 8. Struktura wieku miejskich poddanych klasztoru kartuzów w 1795 r.⁴³⁰

Wiek w latach	Mężczyźni	%	Kobiety	%	Razem	%
0–14	141	21,1	131	19,6	272	40,8
15–24	55	8,2	59	8,9	114	17,1
25–64	121	18,2	127	19	248	37,2
65–100	19	2,9	14	2,1	33	4,9
	336	50,4	331	49,6	667	100,0

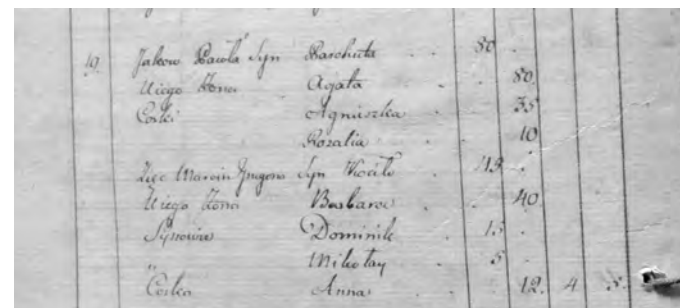
Wykresy struktury wieku miejskich poddanych klasztoru kartuzów w 1795 r.⁴³¹

Zamieszczona powyżej tabela i wykresy, przedstawiające strukturę wiekową bereskich mieszczan (będących poddanymi kartuzji) wykazują, iż populacja ta miała charakter progresywny (ryc. 4).

Wracając do różnych kategorii ludzi poddanych w 1795 r., konieczne należy wspomnieć o bereskiej rzymskokatolickiej plebanii, która posiadała ówczesnie 138 takich osób (w tym 76 płci męskiej

⁴³⁰ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265. Арк. 3–15.

⁴³¹ Тамсама. Арк. 3–15.

Ryc. 4. Przykłady wątpliwego wieku w rewizji z 1795 r.⁴³² Foto T. H. Piłat.

i 62 płci żeńskiej). Stanowiło to 8,8 % całej ludności poddanej żyjącej na analizowanym tu terenie. Z tej liczby 39 osób zamieszkiwało *jurydykę plebańską*, zaś 99 osób żyło w 14 dymach we wsiach: Chomicze, Kruhłe i Samojłowicze. W skład jurydyki wchodził dwór plebański, gdzie żyło (zapewne na komornym) 7 poddanych służących o nazwiskach: *Hryczanik*, *Jaroszewicz*, *Pouchowicz* oraz *Karpieszycha* i *Boiaranka*; dalej 3 dymy *ogrodowe* (zapewne czynszowników) zamieszkałe przez rodzinę organisty *Iwanowskiego*, dwie rodziny szewców:

⁴³² Prawie wszystkie osoby albo mają tu pełne dziesiętne lata, albo też ich wiek kończy się cyfrą 5. Taka sytuacja jest bardzo mało prawdopodobna. Co więcej 80-letnia kobieta nie mogła mieć 10-letniego dziecka, więc wystąpiła tu zapewne jakaś pomyłka. Albo Agata (uwzględniając w obliczeniach także jej 35-letnią córkę Agnieszkę) musiała być co najmniej 15 lat i zapewne nie więcej jak 30 lat młodsza, albo też jej córka Rozalia była o taki sam przedział lat starsza. Mogło być też tak, że Rozalia nie była córką Agaty, ale wtedy otwiera się nam jeszcze kilka innych możliwości poprawienia tego zapisu. I tak Rozalia mogła być jakąś ich dalszą krewną (np. sierotą, którą do siebie przygarnęli). Mogła to być także wnuczka Agaty, przy czym jednym z jej rodziców byłoby albo jakieś nieznane nam dziecko Agaty, albo też matką dziewczynki była wymieniona przed nią Agnieszka. Wtedy zaś Agnieszka albo była wdową (po nieznanym nam z imienia i nazwiska mężu), albo też Rozalia była jej nieślubnym dzieckiem. Nie jest też wykluczone, że Rozalia została wpisana pod rodziną Parchutów, zamiast u zamieszkujących ten sam dom Kociłów, którzy mają właśnie zbliżone do jej wieku dzieci. Co więcej, pomiędzy 12-letnią Anną Kociło, a jej 5-letnim bratem Mikołajem mamy 7 lat różnicy, więc 10-letnia Rozalia pokoleniowo jak najbardziej na ich siostrę pasuje. Sytuację tę prawdopodobnie dałoby się wyjaśnić, odtwarzając obie rodziny na podstawie zapisów w księgach metrykalnych. Тамсама. Арк. 4 адв., паэ. 19.

Brzezińskiego i Ramuszkiewicza i niejaką Domanowską; a także 4 dymy *ciągłe* (odrabiające pańszczyznę) ponownie z nazwiskami: Jaroszewicz i Hryczanik oraz Nowoszyk i Szostakowski (ryc. 5).

Ryc. 5. Jedna ze stron jurydyki plebańskiej w rewizkiej skazce z 1795 r.⁴³³
Foto T. H. Piłat.

Tab. 9. Żydzi⁴³⁴.

	♂	♀	Σ ♂♀	♂ / ♀	Δ	Σ ♂♀ / Δ
w miasteczku Bereza	33	55	88	0,60	29	3,0
we wsi Uhlany	5	5	10	1,00	1	10
we wsi Zarzecze	2	3	5	0,67	2	2,5
we wsi Samojłowicze	—	—	—	—	—	—
we wsi Chomicze	—	—	—	—	—	—
we wsi Kruhłe	—	—	—	—	—	—
w folwarku Smolarka	—	—	—	—	—	—
	40	63	103	0,63	32	3,2

Najbardziej odrębną warstwą społeczną, a mówiąc ściślej religijno-narodowościową, byli Żydzi, stanowiący na omawianym terenie 5,7 % ludności. Łącznie w 32 dymach żyło 103 osoby tej nacji (w tym 40 płci męskiej i 63 płci żeńskiej). W samej Berezie było ich 88 osób (niespełna 10%) i zamieszkiwali 29 dymów. Stan ten w zasadzie się nie zmienił od 1767 r., kiedy to odnotowano w mieście 24 żydowskie gospodarstwa, 3 żydowskie pustki oraz austerie. Spis z 1795 r. podaje także 10-osobową rodzinę w Uhlanych, która także trzymała tam w arendzie karczmę (prawdopodobnie istniejącą już w 1767 r.) oraz 5 osób w 2 żydowskich dymach we wsi Zarzecze⁴³⁵.

Przypatrując się żydowskiej populacji miasteczka Berezy, od razu rzuca się w oczy bardzo duża przewaga liczbowa osób płci żeńskiej. Wynikało to przede wszystkim z trudnej do wytłumaczenia, ogromnej dysproporcji pomiędzy dziećmi obu płci. Wśród odnotowanych w *rewizkiej skazce* żydowskich dzieci, na 25 dziewczynek przypada zaledwie 3 chłopców! Jednocześnie na 28 małżeństw, przy 10 odnotowano tylko 1 dziecko, zaś przy 8 nie było żadnego potomstwa, mimo że 5 z tych bezdzietnych związków tworzyły osoby, które nie przekroczyły jeszcze 35 roku życia! Tak niska ogólna dzietność żydowskich małżeństw w Berezie oraz ogromna dysproporcja pomiędzy płciami dzieci, może budzić poważne wątpliwości co do rzetelności wykonania spisu (tym bardziej, jeśli spojrzymy na wie-

⁴³³ Тамсама. Арк. 31.

⁴³⁴ Opracowanie własne na podstawie: http://pruzhanydistrict.com.ar/main/1795_RevisionList_bereza.htm http://pruzhanydistrict.com.ar/main/1795_RevisionList_villages.htm НГАБ у Гродна. Ф. 24. Воп. 7. Спр. 265.

⁴³⁵ НГАБ. Ф. 1928. Воп.1. Спр. 17Арк. 2–3 адв., 6.

lodzieta i zrównoważoną płciowo rodzinę żydowską odnotowaną w Uhlanach). Powyższa sytuacja wpływa bezpośrednio na bardzo niski współczynnik gęstości zasiedlenia żydowskich dymów, gdyż na 1 żydowski dom w Berezie przypada zaledwie 3,0 osoby, co stanowi prawie o połowę mniejsze zaludnienie dymu, niż u miejskich chrześcijan oraz średnio nieco ponad połowę mniejsze niż u okolicznych chłopów. Niewątpliwie temat wart jest podjęcia szerszych badań, by te zaskakujące wyniki zweryfikować i wyjaśnić. Należy się spodziewać, że tych prawdopodobnie około 20 chłopów uda się gdzieś odnaleźć. Być może w chwili przeprowadzania spisu przebywali poza Berezą, albo – co wydaje się najbardziej prawdopodobne – po prostu bereski kahał celowo nie ujął ich w wykazie, by zapłacić mniejszy podatek od męskich głów. Nie sposób bowiem zakładać, że ówczesnie celowo prowadzono – dającą takie efekty – kontrolę urodzeń...⁴³⁶

Tab. 10. **Miasto Bereza**⁴³⁷

	♂	♀	Σ ♂♀	♂ / ♀	Δ	Σ ♂♀ / Δ
a) część klasztorna	401	420	821	0,95	169	4,9
chrześcijańska z garbarnią	368	365	733	1,01	140	5,2
żydowska	33	55	88	0,60	29	3,0
b) część plebanii						
rzymskokatolickiej (jurydyka plebańska)	30	15	45	2,00	8	5,6
c) część plebanii unickiej	9	9	18	1,00	1	7,0
d) część szlachty osiadłej	1	0	1	–	1	1,0
	441	444	885	0,99	179	4,9

Rewizka skazka z 1795 r. nie podaje żydowskich nazwisk, większa część Żydów mogła ich jeszcze wtedy nie używać. Wydaje się, że wszyscy określani zostali patronimikami, przybranymi od imienia ojca. Odnotowano zaś takie jak: Abramowicz (2 rodziny), Berkowicz, Chaimowicz, Dawidowicz, Eliowicz, Ezarowicz, Ezrowicz, Gdalo-

⁴³⁶ Podobną sytuację odnotowują rewizkie skazki z 1795 r. u Żydów z ówczesnego miasteczka Malecz (Малеч), dziś wieś, 19 km na zach. od Berezy. Patrz: http://pruzhanydistrict.com.ar/main/1795_RevisionList_malech.htm

⁴³⁷ НГАБ у Гродна. Ф. 24. Вop. 7. Cnp. 265. Apк. 15, 31, 32адв. 32а адв., 36 адв., 40 адв. 41.

wicz, Irszowicz, Jankeliowicz (3 rodziny), Jeselewicz, Jowsiowicz, Judkowicz (2 rodziny), Kuszelewicz, Leizarowicz, Mowszowicz (5 rodzin), Niseliowicz, Nisonowicz, Niszołowicz, Szimchanowicz oraz wdowy Neneliowa i Wolfowa.

Łącznie w Berezie (razem z jej jurydyką, dwiema plebaniami i garbarnią) było 179 dymów, z czego blisko 95 % znajdowało się w części miasteczka stanowiącej własność pobliskiego klasztoru kartuzów. Podobnie też na ogólną liczbę 885 mieszkańców Berezy, prawie 93% z nich zamieszkiwało dymy podległe kartuzji. Pozostałe 5 % dymów i 7 % mieszkańców to głównie jurydyka rzymskokatolickiego plebana oraz pojedyncze dymy plebanii unickiej i szlachty osiadłej. Jeśli chodzi o gęstość zaludnienia dla całego miasta, wynosiła ona 4,9 osób na 1 dym, przy czym rozpatrując ten wskaźnik osobno dla poszczególnych grup społecznych, waha się on od 3,0 dla rodzin żydowskich (u których prawdopodobnie nie objęto spisem wszystkich dzieci płci męskiej), poprzez 5,2 dla miejskich chrześcijan (poddanych i wolnych), do 7,0 dla plebanii unickiej. U klasztornych mieszczan oraz na unickiej plebanii populacja obu płci była zrównoważona.

W dobrach plebanii rzymskokatolickiej mamy duży, bo wynoszący 2,0 wskaźnik maskulinizacji, zaś w niedoszacowanych rodzinach żydowskich wyszła bardzo wysoka feminizacja. W rezultacie dało to wypadkową wzajemnej równowagi pomiędzy populacjami obu płci.

Tab. 11. **Ludność według miejscowości, ze współczynnikiem maskulinizacji i liczbą osób w 1 dymie**⁴³⁸

	♂	♀	Σ ♂♀	♂ / ♀	Δ	Σ ♂♀ / Δ
klasztor kartuzów	40	0	40	–		
miasteczko Bereza z jurydyką						
plebanii rzym.kat., dworem	441	444	885	0,99	179	4,9
plebana unickiego, garbarnią						
i szlachtą osiadłą						
wieś Uhlany	150	138	288	1,09	46	6,3
wieś Samojłowicze	156	132	288	1,18	46	6,3
wieś Zarzecze	101	84	185	1,20	32	5,8

⁴³⁸ НГАБ. Ф. 1928. Вop.1. Cnp. 17. Apк. 15, 20 адв., 26, 29 адв. 30, 31, 32 адв. 33, 36 адв., 39 адв. 41.

wieś Nowosiółki	18	12	30	1,50	6	5,0
wieś Chomicze	34	36	70	0,94	10	7,0
wieś Kruhłe	10	4	14	2,50	2	7,0
folwark Smolarka	2	1	3	2,00	1	3,0
	952	851	1803	1,12	322	5,6

Powyżej zamieszczona została tabela przedstawiająca sumę ludności i dymów dla każdej z miejscowości (bez względu na przynależność właścicielską jej poszczególnych części, czy zamieszkiwane grupy społeczne). Przede wszystkim zauważmy wyraźną maskulinizację wsi, czego współczynnik (za wyjątkiem wsi Chomicze) waha się od 1,09 (dla wsi Uhlan) do nawet 2,5 (dla wsi Kruhłe). Należy także zwrócić uwagę na znacznie większy wskaźnik zaludnienia dymu wiejskiego od dymu miejskiego, który (za wyjątkiem 1 dymu w Smolarce i wsi Nowosiółki) waha się od 5,8 (dla wsi Zarzecze) do nawet 7,0 (dal dymów w Chomiczach i Kruhłym). Niski wskaźnik dla Nowosiółek, niemal równy średniemu zaludnieniu dymu w mieście, może wynikać z faktu, iż była to jeszcze wieś bardzo młoda⁴³⁹.

Niniejszy artykuł miał za zadanie przedstawić wybrany zakres informacji, jakie udało się pozyskać i przeanalizować w ramach dotychczas prowadzonych badań nad *rewizką skazką* z 1795 r. Ograniczyliśmy się tu jedynie do ludności miasta Berezy oraz ludności wiejskiej w dobrach klasztoru kartuzów i bereskiej plebanii, znajdujących się w granicach administracyjnych bereskiej rzymskokatolickiej parafii. Tym samym artykuł ten zajął się samym ówczesnym miastem Bereza, jak i okolicznymi wsiami: Chomicze, Kruhłe, Nowosiółki, Samojłowicze, Uhlany, Zarzecze, także folwarkiem Smolarka, manufakturą garbarską i po części samym klasztorem. Rzymskokatolicka parafia w Berezie oczywiście obejmowała ówczesnie także i inne miejscowości, by wymienić tu choćby wsie: Błudeń, Dziahelec, Horcze, Porostowo, Sokołów, Szylinek, Zdzitów... W zamierzeniu piszącego te słowa, badania docelowo obejmą cały ten obszar, jednak

⁴³⁹ Nie ma jej w inwentarzu z 1767 r., zaś w rzymskokatolickich metrykach pojawia się dopiero od drugiej połowy lat 90-tych XVIII w.

z przyczyn niezależnych musiały zostać wstrzymane⁴⁴⁰. W żadnym więc wypadku opracowanie to nie rości sobie prawa do wyczerpania tematu. Z drugiej jednak strony, uzyskane już wyniki badań są na tyle konkretne, obszerne i ciekawe oraz przede wszystkim dotyczą jak dotąd nie podejmowanego jeszcze tematu demografii Berezy u schyłku XVIII w., że niewątpliwie warto było podjąć starania, by choć częściowo je upowszechnić.

Analizy *rewizkiej skazki* z 1795 r. są też zaledwie niewielką częścią, znacznie szerszego planu badań naukowych dotyczących rejonu Berezy. Autor niniejszego artykułu przygotowuje bowiem rozprawę doktorską dotyczącą zagadnień demograficznych i socjologicznych ludności miasteczek Bereza i Sielec na przestrzeni XVI–XIX wieku. Osoby zainteresowane tym tematem uprzejmie zaprasza się do nawiązania kontaktu z autorem (e-mail: biuro@historiae.pl).

Александр Кенда (*Малеч, Березовский р-н*)

**МЕТРИЧЕСКИЕ КНИГИ УНИАТСКИХ ЦЕРКВЕЙ
БЕРЕЗОВЩИНЫ XVIII – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX вв.
ИЗ ФОНДОВ ЛГИА И РГИА КАК ИСТОЧНИК
ПО ИСТОРИИ РЕГИОНА: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА,
НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ
(НА ПРИМЕРЕ КНИГ МАЛЕЧСКОЙ
УНИАТСКОЙ ЦЕРКВИ)**

Среди наиболее ценных документов, касающихся белорусской истории и хранящихся в архивах соседних стран находятся метрические книги бывших униатских церквей. Судьба распорядилась так, что метрические книги белорусских униатских

⁴⁴⁰ Badania nad *rewizką skazką* z 1795 r. trwają od stosunkowo niedawna, jednocześnie badaniami została także objęta rewizja z 1834 r. Prace te musiały zostać jednak przerwane, ze względu na dłuższe zamknięcie archiwum w Grodnie, w związku z jego przenosinami do nowej siedziby.

После образования Республики Беларусь 927-й иап вошел в состав ВВС РБ. В 1993 г. преобразован в истребительную авиационную базу, в состав которой вошли все части обеспечения. В этот период для расквартирования личного состава, выведенного из групп войск за границы, в соответствии с Соглашением между правительствами СССР и ФРГ от 9.10.1990 г. была разработана советско-германская программа «7,8-0,55»⁸²², которая предусматривала строительство 33 военных городков, из них 8 – на территории БВО. Строительство велось совместно со строителями немецких турецких и финских фирм. По нашим подсчетам, для авиаторов в городках Береза, Лида и Россь было построено 60 домов, 15 из них – в Березе.

Таким образом, Березовский аэродром сыграл важную роль в поддержании обороноспособности СССР. На нем в разные годы базировались шесть авиационных полков и более 15 частей и подразделений.

Общая численность военнослужащих и членов их семей достигала более 2500 человек, что составляло около 40 % от всего населения города в 1960-х гг. Для их размещения в северной части города был построен жилой военный городок и пущена первая в районе газовая котельная.

Именно в Березе началось освоение сверхзвуковых истребителей, вертолетов и беспилотных самолетов-разведчиков Белорусского военного округа.

СПІС АЎТАРАЎ

1. **Ваўрэнюк Ірына Ільнічна**, выкладчык Брэстскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна (Брэст).
2. **Васовіч Сяргей Міхайлавіч**, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт, Брэстскага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта (Брэст).
3. **Волкава Вольга Віктараўна**, магістр гісторыі, навуковы супрацоўнік Беларускага камітэта Міжнароднай Рады па пытаннях помнікаў і гістарычных мясцін (ІКАМОС) (Мінск).
4. **Волкаў Мікалай Аляксандравіч**, магістр гісторыі і гісторыі мастацтваў, аспірант Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).
5. **Гарматны Віталь Пятровіч**, старшы выкладчык Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта (Баранавічы).
6. **Голубеў Валянцін Фёдаравіч**, доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык аддзела гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).
7. **Дзярновіч Алег Іванавіч**, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, старшы навуковы супрацоўнік аддзела ўсеагульнай гісторыі і міжнародных адносін Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).
8. **Доўнар Аляксандр Барысавіч**, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела крыніцазнаўства і археаграфіі Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).
9. **Дзьякаў Дзмітрый Аляксандравіч**, дацэнт ваеннага факультэта Мінскага дзяржаўнага вышэйшага авіяцыйнага каледжа (Мінск).
10. **Зорына Любоў Міхайлаўна**, мастацтвазнаўца Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея (Гродна).
11. **Іофе Эмануіл Рыгоравіч**, доктар гістарычных навук, прафесар Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя М. Танка (Мінск).
12. **Казуля Сяргей Віктаравіч**, старшы навуковы супрацоўнік Гродзенскага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі (Гродна).
13. **Калечыц Алена Генадзьеўна**, доктар гістарычных навук, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік аддзела Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).
14. **Калясінскі Валерый Францавіч**, скульптар, сябра Беларускага саюза мастакоў (Мінск).
15. **Кенда Аляксандр Васільевіч**, настаўнік Малечскай санаторнай школы-інтэрната (Малеч).
16. **Князева Вольга Мікалаеўна**, навуковы супрацоўнік аддзела архітэктуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі (Мінск).

⁸²² *Павлов В.* В контакте с инофирмами / В. Павлов // Белорус. воен. газ. 2011. 3 марта. С. 6.

17. Кухаронак Таццяна Іванаўна, кандыдат гістарычных навук дацэнт, старшы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі (Мінск).

18. Пірамідовіч Дарота, доктар гісторыі мастацтва, навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства ПАН (Варшава).

19. Літвін Аляксей Міхайлавіч, доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык аддзела ваеннай гісторыі і міждзяржаўных адносін Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

20. Смеян Валянціна Васільеўна, архітэктар-рэстаўратар, галоўны архітэктар праекта рэстаўрацыі ўязной брамы гісторыка-культурнай каштоўнасці «Рэшткі былога кляштара картэзіянцаў у горадз Бяроза», дырэктар Прыватнага унітарнага вытворчага прадпрыемства «Вытворчая майстэрня «А-дом» (Мінск).

21. Рыбчонак Сяргей Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела спецыяльных гістарычных навук і інфармацыйна-аналітычнай працы Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

22. Сацукевіч Іван Іванавіч, асістэнт кафедры эканамічнай гісторыі Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта (Мінск).

23. Тамашева Іна Грыгорьеўна, кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (Мінск).

24. Токараў Мікалай Уладзіміравіч, навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

25. Тоўпнік Павел Шымон магістр інж., дактарант Інстытута гісторыі Зяленатурскага ўніверсітэта, кіраўнік цэнтра генеалагічна-геральдычных і рэгіянальных даследаванняў «HISTORIAE» ў Охлі (Польшча).

26. Шаланда Аляксей Іванавіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык аддзела спецыяльных гістарычных навук і інфармацыйна-аналітычнай працы Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

27. Шульга Васілій Іванавіч, падпалкоўнік запasu (Берэза).

28. Юргенсон Всеволод Александрович, малодшы навуковы супрацоўнік аддзела спецыяльных гістарычных навук і інфармацыйна-аналітычнай працы Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск).

ЗМЕСТ

Пэралік скарачэнняў	3
Ад укладальнікаў	5
Уступнае слова дырэктара інстытута гісторыі нан беларусі, кандыдата гістарычных навук, дацэнта Вячаслава Віктаравіча Даниловіча	8

РАННЯЯ ГІСТОРЫЯ БЯРОЗАЎШЧЫНЫ

АЛЕНА КАЛЕЧЫЦ (МІНСК) АРХЕАЛАГІЧНЫЯ ПОМНІКІ БЯРОЗАЎСКАГА РАЁНА – КРЫНІЦЫ ДЛЯ ЎЗНАЎЛЕННЯ ГІСТОРЫІ ПЕРШАПАЧАТКОВАГА ЗАСЯЛЕННЯ КРАЯ.....	12
ОЛЬГА КНЯЗЕВА (МІНСК) ТЕРРИТОРИЯ И ПОСЕЛЕНИЯ БЕРЕЗОВСКОГО РАЙОНА В XIV–XVI ВВ.	26
СЯРГЕЙ РЫБЧОНАК (МІНСК) ДА РАДАВОДУ ЎЛАДАЛЬНІКАЎ БЯРОЗЫ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVI СТ.....	38

СПАДЧЫНА САПЕГАЎ

АЛЕГ ДЗЯРНОВІЧ (МІНСК) БЯРОЗАЎСКАЯ КАРТУЗІЯ ЯК МЕМАРЫЯЦЫЯ САПЕГАЎ: АРХЕАЛАГІЧНАЕ ДАСЛЕДАВАННЕ КЛЯШТАРА	57
DOROTA PIRAMIDOWICZ (WARSZAWA) «KARTUZJA WIELCE KSZTAŁTNA (...) NA WZÓR WAROWNEJ TWIERDZY» – ZESPÓŁ KARTUZÓW W BEREZIE W XVII WIEKU.....	94
МІКОЛА ВОЛКАЎ (МІНСК) УМАЦАВАННІ КЛЯШТАРА КАРТУЗІЯНЦАЎ У БЯРОЗЕ І РАСПАЎСЮДЖАННЕ СТАРАГАЛАНДСКАЙ ФАРТЫФІКАЦЫЙНАЙ СІСТЭМЫ Ў ВКЛ	111
ГАННА ПАЎЛОЎСКАЯ (ВАРШАВА) ГІСТОРЫІ КЛЯШТАРА КАРТУЗІЯНЦАЎ У БЯРОЗЕ	119

ЛЮБОВЬ ЗОРИНА, СЕРГЕЙ КОЗУЛЯ (ГРОДНО) ПОРТРЕТЫ КАРТУЗСКИХ МОНАХОВ ИЗ ГРОДНЕНСКИХ МУЗЕЕВ.....	140
ИННА ТОМАШЕВА (МИНСК) СКУЛЬПТУРА КОСТЕЛА МОНАСТЫРЯ КАРТУЗИАНЦЕВ В БЕРЕЗЕ.....	144
ВАЛЕНТИНА СМЕЯН (МИНСК) О РЕЗУЛЬТАТАХ ПРОВЕДЕННЫХ КОМПЛЕКСНЫХ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ И РАБОТАХ ПО РЕСТАВРАЦИИ ПАМЯТНИКА АРХИТЕКТУРЫ «ОСТАТКИ МОНАСТЫРЯ КАРТЕЗИАНЦЕВ В Г. БЕРЕЗА».....	151
АЛЯКСЕЙ ШАЛАНДА (МИНСК) ГЕРБЫ КАЗІМЕРА ЛЬВА САПЕГІ – ФУНДАТАРА БЯРОЗАЎСКАГА КАРТУЗІЯНСКАГА КЛЯШТАРА	160
БЯРОЗА І ЯЕ ВАКОЛІЦЫ ў XVIII – ПАЧАТКУ XX ст.	
ВАЛЯНЦІН ГОЛУБЕЎ, АЛЯКСАНДР ДОЎНАР (МИНСК) УЛАДАННЕ БЯРОЗА ПАВОДЛЕ ІНВЕНТАРА 1767 Г.	168
PAWEŁ SZYMON TOWPIK (OCHŁA, POLSKA) LUDNOŚĆ MIASTA BEREZY ORAZ LUDNOŚĆ W WIEJSKICH DOBRACH KLASZTORU I BERESKIEJ PLEBANII, W GRANICACH BERESKIEJ RZYMSKO-KATOLICKIEJ PARAFII, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM MIEJSKICH PODDANYCH ZAKONU KARTUZÓW, NA PODSTAWIE REWIZKIEJ SKAZKI Z 1795 ROKU (WYBRANE ZAGADNIENIA).....	190
АЛЕКСАНДР КЕНДА (МАЛЕЧ, БЕРЕЗОВСКИЙ Р-Н) МЕТРИЧЕСКИЕ КНИГИ УНИАТСКИХ ЦЕРКВЕЙ БЕРЕЗОВЩИНЫ XVIII – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX ВВ. ИЗ ФОНДОВ ЛГИА И РГИА КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ РЕГИОНА: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА, НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ (НА ПРИМЕРЕ КНИГ МАЛЕЧСКОЙ УНИАТСКОЙ ЦЕРКВИ).....	217
ТАЦЦЯНА КУХАРОНАК (МИНСК) КАЛЯДНЫ АБРАДАВЫ КОМПЛЕКС БЯРОЗАЎШЧЫНЫЁ.....	237
ІВАН САЦУКЕВІЧ (МИНСК) УРБАНАНІМІЯ БЯРОЗЫ ў XX СТ.	258

БЯРОЗА ў XX СТАГОДДЗІ

ВОЛЬГА ВОЛКАВА (МИНСК) БЯРОЗА ў ЗАВІРУСЕ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ.....	267
ВАЛЕРЫЙ КАЛЯСІНСКІ (МИНСК) АСАБЛІВАСЦІ КААПЕРАТЫЎНЫХ МАНЕТ ПОЛЬСКИХ ВАЙСКОВЫХ ЧАСТАК, РАСКВАТАРАВАННЫХ У БЯРОЗЕ КАРТУЗСКАЙ (1925–1939).....	283
ВСЕВОЛОД ЮРГЕНСОН (МИНСК) ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ И ДЕНЕЖНЫЕ СУРРОГАТЫ БЕРЕЗЫ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД.....	288

ИРИНА ВАВРЕНЮК (БРЕСТ) ЕВРЕИ В ЖИЗНИ ГОРОДА БЕРЕЗА (1921–1939).....	293
ВІТАЛЬ ГАРМАТНЫ (БАРАНАВІЧЫ) ПРАВЯДЗЕННЕ КАМАСАЦЫІ ў ВЁСЦЫ БЛУДЗЕНЬ ГМІНЫ БЯРОЗА-КАРТУЗСКАЯ ПРУЖАНСКАГА ПАВЕТА ПАЛЕСКАГА ВАЯВОДСТВА ў 1927–1933 ГГ.	306
СЕРГЕЙ ВОСОВИЧ (БРЕСТ) ПРАВОСЛАВНЫЕ ПРИХОДЫ БЕРЕЗОВЩИНЫ В КОНЦЕ 1920-Х ГГ.....	320
ЭММАНУИЛ ИОФФЕ (МИНСК) ЗНАМЕНИТЫЕ ЕВРЕИ – УРОЖЕНЦЫ БЕРЕЗЫ И БЕРЕЗОВСКОГО РАЙОНА.....	332
НИКОЛАЙ ТОКАРЕВ (МИНСК) АКАДЕМИК П. О. ГОРИН. СТРАНИЦЫ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	342
АЛЯКСЕЙ ЛІТВІН (МИНСК) БЯРОЗА І БЯРОЗАЎСКІ РАЁН У ГАДЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ: СТАН ГІСТАРЫЯГРАФІІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ ДАСЛЕДАВАННЯ.....	354
ДМИТРИЙ ДЬЯКОВ (МИНСК), ВАСИЛИЙ ШУЛЬГА (БЕРЕЗА) ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ БЕРЕЗОВСКОГО АЭРОДРОМА.....	364
Спіс аўтараў	379

Навуковае выданне

Беларусь праз призму рэгіянальнай гісторыі

Бяроза і Бярозаўскі рэгіён

Зборнік навуковых артыкулаў

Укладальнікі

Скеп'ян А. А.

Доўнар А. Б.

Рэдактар *Т. В. Лапцёнак*

Мастацкі рэдактар *Д. А. Комлев*

Тэхнічны рэдактар *В. А. Тоўстая*

Камп'ютарная вёрстка *В. М. Карповіч*

Падпісана да друку 00.00.2014. Фармат 60×84¹/₁₆. Папера афсетная.
Друк лічбавы. Ум. друк. арк. 00,0+0,00 вкл. Ул.-выд. арк. 00,0. Тыраж 000 экз.
Заказ 000.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства

«Выдавецкі дом «Беларуская навука». Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/18 ад 02.08.2013.

Вул. Ф. Скарыны, 40, 220141, Мінск.

Іл. 1. Від картузіянскага кляштара ў Бярозе. 1647. Гравюра з твора Г. Швенгля.
(да артыкулаў Д. Пірамідовіч, М. Волкава)